

บทคัดย่อ

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นภูมิภาคหนึ่งที่มีความหลากหลายทางชีวภาพ หลายพื้นที่มีการดำรงชีพด้วยการเป็นชาวสวนผลไม้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งบริเวณจังหวัดระยองและจันทบุรี ที่มีสภาพภูมิประเทศเหมาะแก่การทำสวนผลไม้ เนื่องจากมีระบบนิเวศน์ทั้งแหล่งน้ำจืดบนผิวดินและใต้ดินสำหรับชาวสวน แต่เมื่อโครงการพัฒนาต่างๆขยายตัวเข้าไปในพื้นที่ ก็ได้ทำลายสมดุลระบบนิเวศน์บริเวณนั้นลงไปอย่างฉับพลัน

งานวิจัยนี้ต้องการศึกษาสถานภาพและคุณภาพชีวิตของเกษตรกรรายย่อย ตลอดจนสาเหตุแห่งปัญหาคุณภาพชีวิตของคนเหล่านั้น และหารูปแบบ วิธีการแก้ปัญหา ด้วยกระบวนการชุมชนของเกษตรกรชาวสวนรายย่อย รวมทั้งผลจากการช่วยเหลือขององค์กรภายนอก พร้อมทั้งศึกษาปัญหาการเข้าถึงระบบสวัสดิการของรัฐ โอกาส ช่องทางที่มีอยู่ และรูปแบบ ในการให้ความช่วยเหลือที่มีประสิทธิภาพและมีประสิทธิผล โดยเลือกชุมชนบึงสำนักใหญ่ ตำบลชากพง อำเภอกาญจนบุรี จังหวัดระยอง เป็นพื้นที่ศึกษา ผลการศึกษาได้ข้อสรุปว่า

ชุมชนบึงสำนักใหญ่ เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่โดยรอบบึงน้ำจืดขนาดใหญ่ พื้นที่กว่า 3,870 ไร่ เป็นบึงธรรมชาติมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการเป็นแหล่งอาหารและวัตถุดิบสำหรับอาชีพเสริมของประชาชน จนกระทั่งปี 2544 ทางราชการจะนำพื้นที่สาธารณะแห่งนี้ไปใช้เพื่อการก่อสร้างวิทยาเขตของสถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้า เจ้าคุณทหาร ลาดพร้าวเกษตรศาสตร์ และสำนักงานชลประทาน รวมพื้นที่โครงการทั้งสิ้นประมาณ 2,840 ไร่ โดยไม่มีกระบวนการในการรับฟังความคิดเห็นจากประชาชน และการทำการศึกษามลกระทบสิ่งแวดล้อม สร้างความวิตกกังวลกับชาวบ้านรอบบึงเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะการสูญเสียอาชีพอย่างถาวรเหมือนเช่นที่เคยเกิดมาแล้วกับโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ต่างๆในจังหวัดระยอง ที่ชาวบ้านผู้เป็นเจ้าของถิ่น เจ้าของทรัพยากร ต้องกลายเป็นผู้อาศัยและเป็นคนแปลกหน้าของชุมชนใหม่ภายใต้ทิศทางการพัฒนาปัจจุบัน

อาชีพหลักของชาวบ้านคือ การทำสวนผลไม้สวนใหญ่ เป็นเกษตรกรรายย่อยที่มีที่ดินตั้งแต่ 15-50 ไร่ ซึ่งสวนใหญ่เป็นแบบ "สวนผสม" คือมีต้นไม้หลายชนิดในสวนเดียวกัน มีเป็นจำนวนน้อยที่เป็นพืชเชิงเดี่ยว กล่าวได้ว่า "เป็นสวนผลไม้ที่ยังรักษารูปแบบดั้งเดิมของภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้อย่างมั่นคง" แม้โดยรอบกระแสน้ำจืดบริเวณบึงจะรุนแรงเพียงใด ประชาชนก็ยังรักษาวัฒนธรรมประเพณีดั้งเดิมไว้ได้อย่างเหนียวแน่น ด้วยความเข้มแข็งของวัฒนธรรมชุมชน

การเข้ามาของโครงการก่อสร้างต่างๆในพื้นที่ส่งผลกระทบต่อวิถีการประกอบอาชีพของชาวบ้าน เพราะบึงน้ำจืดถูกทำให้เสียสมดุล บึงน้ำจืดแห่งนี้แหล่งอาหารและแหล่งอาชีพของชาวบ้านบริเวณโดยรอบรวมทั้งส่งผลกระทบต่อพื้นที่ประมาณ 3,870 ไร่ ซึ่งที่เป็นทั้ง "บึงน้ำจืดและป่าพรุอยู่ในระบบนิเวศน์เดียวกัน" เป็นลักษณะพิเศษที่หายากยิ่งในประเทศไทย เป็น "พื้นที่ชุ่มน้ำ" เพียงแห่งเดียวที่เหลืออยู่ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ นอกจากนั้นยังส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศน์โดยรอบอย่างสำคัญคือแหล่งน้ำใต้ดินและพื้นที่รับน้ำป้องกันน้ำท่วมด้วย

ประชาชนทั่วไปมีการศึกษาขั้นต่ำในระดับประถมศึกษา เยาวชนคนรุ่นใหม่มีการศึกษาสูงขึ้นจนถึงระดับปริญญาตรีมีสัดส่วนสูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง เนื่องจากสภาพเศรษฐกิจที่พึ่งตนเองได้ คนที่ไม่ได้เรียนต่อในระดับที่สูงขึ้นก็มัวงานทำทั้งจากงานสวนและการจักสาน ปัญหาคนว่างงานจึงไม่ใช่ปัญหาของชุมชนแห่งนี้

ในขณะเดียวกัน หน่วยงานพัฒนาของรัฐก็มุ่งส่งเสริมพัฒนาอาชีพจักสานให้เป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น ชาวบ้านมีการรวมกลุ่มกันพึ่งตนเองในรูปขององค์กรชาวบ้าน เช่น กลุ่มเสื่อกก กลุ่มเยาวชน กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มกองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร เป็นต้น

การเข้าถึงสวัสดิการของรัฐเป็นไปอย่างทั่วถึง แต่มีความจำเป็นไม่มากนักสำหรับชาวบ้าน โดยเฉพาะกองทุนหมู่บ้าน เนื่องจากชาวบ้านมีกิจกรรมทางก่าเงินมาก่อนหน้าที่จะมีโครงการนี้ แต่สามารถช่วยเสริมกิจกรรมชาวบ้านได้ดีระดับหนึ่ง และเป็นการใช้เงินกองทุนอย่างมีประสิทธิภาพ เนื่องจากชาวบ้านมีบทเรียนการบริหารจัดการกองทุนมาก่อน สำหรับชาวบ้านที่ขาดเงินทุนในการลงทุน ซึ่งมีจำนวนไม่มากนัก “สถาบันการเงิน” ยังเป็นแหล่งทรัพยากรที่ชาวบ้านทั่วไปเข้าถึง เงินกู้ยืมระบบดอกเบี้ยสูงจึงไม่ใช่ปัญหาของชาวบ้าน

การถมบึงสำนักใหญ่จะกลายเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญของชาวบ้าน ซึ่งหมายถึง วิถีชีวิต วิถีชุมชน ที่จะต้องเปลี่ยนแปลงไป ความยากจนจะเข้ามาเยือน สวนผลไม้จะอยู่ได้หรือไม่หากขาดน้ำจากบึงแห่งนี้ ยังไม่มีใครให้คำตอบได้ แต่ที่แน่นอนคือ อาชีพที่เกี่ยวข้องกับบึงแห่งนี้จะสูญสลายไปอย่างแน่นอน ผลกระทบอะไรบ้างที่จะตามมา เหล่านี้เป็นความวิตกของชาวบ้านโดยรอบบึงแห่งนี้